RAQAMLI MATNDA SYUJET VA KOMPOZITSIYANING QATLAMLILIGI (NOLINEERLIK)

Mo’minova Durdona
Toshkent transport texnikumi ingliz tili o‘qituvchisi

Annotatsiya.

Ushbu tezisda raqamli adabiyotda syujet va kompozitsiyaning nolineer tashkil topishi, voqealar ketma-ketligining o‘quvchi tanlovi va gipermatnli bog‘lanishlar orqali o‘zgarishi tahlil qilinadi. Nolineerlik matn qismlarining oddiy ketma-ketlikda emas, balki bir nechta yo‘nalish, takrorlanish va o‘zaro bog‘lanishlar orqali idrok etilishiga imkon beradi. Tezisda raqamli matn kompozitsiyasini o‘rganish uchun asosiy tahlil mezonlari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar.

raqamli adabiyot, raqamli matn, syujet, kompozitsiya, nolineerlik, gipermatn, interaktivlik, o‘quvchi ishtiroki.

Kirish

Raqamli adabiyot haqidagi xalqaro nazariy qarashlar bilan bir qatorda, o‘zbek adabiyotshunosligidagi syujet, kompozitsiya va badiiy matn yaxlitligi haqidagi tadqiqotlar ham muhim nazariy tayanch bo‘la oladi. O‘zbek adabiyotshunosligida T. Boboyevning adabiyotshunoslikka oid ishlari syujet va kompozitsiyani badiiy asar tahlilining muhim tushunchalari sifatida ko‘rib chiqish uchun umumiy nazariy asos beradi. Raqamli muhitga xos nolineerlikni esa ushbu an’anaviy tushunchalar bilan qiyoslab o‘rganish mumkin.

Nolineer syujet va kompozitsiyaning xususiyatlari

Nolineerlik voqealar bayonining yagona, qat’iy tartibga bo‘ysunmasligi bilan izohlanadi. Bunday tuzilishda matnning turli qismlari bir nechta yo‘l orqali o‘qilishi, ayrim epizodlar takror ko‘rilishi yoki o‘quvchi tanloviga qarab keyingi bo‘limga

o‘tilishi mumkin. Biroq nolineerlik syujetda tartib yo‘qligini anglatmaydi. Aksincha, kompozitsion aloqalar matn bo‘laklarini mazmuniy, mavzuiy yoki sabab-oqibat munosabatlari orqali birlashtiradi. Shuning uchun tahlilda voqealarning qaysi tartibda joylashgani bilan bir qatorda, o‘quvchi ularni qanday tartibda uchratishi ham hisobga olinishi lozim.

J. D. Bolter va R. Grusin yangi media oldingi media shakllarini shunchaki takrorlamasdan, ularni qayta tashkil etishini ko‘rsatadi [2]. Bu yondashuvni o‘zbek adabiy matnlarini tahlil qilishda ham qiyosiy nazariy vosita sifatida qo‘llash mumkin: masalan, an’anaviy bayon, xotira, ichki monolog yoki voqealar ketma-ketligining raqamli shaklda qanday o‘zgarishini o‘rganish mumkin.

O‘zbek adabiyoti bilan bog‘lash masalasi ham muhim. Masalan, Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida voqealar bayoni, xotira va qahramonlar taqdiri o‘rtasidagi kompozitsion aloqalarni tahlil qilish orqali an’anaviy syujet qurilishini ko‘rsatish mumkin. Bu asar raqamli nolineer matnning o‘zi emas, biroq uni qiyosiy tahlil uchun tayanch sifatida olib, an’anaviy kompozitsiya bilan raqamli matndagi ko‘p yo‘lli o‘qish imkoniyatlari o‘rtasidagi farqni ochish mumkin.

O‘quvchi tanlovi va ma’no hosil bo‘lishi

Nolineer matnda o‘quvchi faqat tayyor ketma-ketlikni qabul qiluvchi emas, balki o‘qish yo‘lini tanlashda ishtirok etuvchi subyektga aylanadi. Biroq tanlov erkinligi mutlaq emas: muallif yoki raqamli tizim qaysi yo‘nalishlar mavjudligini oldindan belgilaydi. Shu sababli interaktivlikni baholashda o‘quvchi nimani tanlashi mumkinligi, bu tanlov qanday axborotni ochishi va syujetni anglashga qay tarzda ta’sir qilishi aniqlanishi kerak. M.-L. Ryan raqamli muhitda hikoya va immersiya munosabatlarini tahlil qilib, o‘quvchi tajribasining matn tuzilishi hamda vosita xususiyatlari bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi [3].

Masalan, raqamli hikoyada o‘quvchi birinchi bo‘lib qahramon xotirasiga, keyin esa ayni hodisaning boshqa qahramon talqiniga olib boruvchi havolani tanlashi

mumkin. Bir xil voqea turli tartibda o‘qilganda, sabablar va motivlar haqidagi tasavvur ham o‘zgaradi. Demak, nolineer kompozitsiya nafaqat shakliy yangilik, balki ma’no hosil qilish mexanizmi sifatida ham ishlaydi. O‘quvchi yig‘gan ma’lumotlar, qaytgan bo‘limlari va tanlagan yo‘nalishlari asarning talqiniga ta’sir ko‘rsatadi.

Tahlil uchun mezonlar

Raqamli matnning syujet va kompozitsiyasini izchil o‘rganish uchun to‘rtta mezondan foydalanish mumkin. Birinchidan, matn bo‘laklari va ular o‘rtasidagi bog‘lanish xaritasi aniqlanadi. Ikkinchidan, o‘qish yo‘llari va o‘quvchi tanlovi imkoniyatlari qayd etiladi. Uchinchidan, voqealarning taqdim etilish tartibi bilan xronologik tartib o‘rtasidagi farq tekshiriladi. To‘rtinchidan, turli yo‘llar orqali o‘qish asarning asosiy mavzusi, qahramonlar talqini va yakuniy ma’nosiga qanday ta’sir ko‘rsatishi tahlil qilinadi. Ushbu mezonlar raqamli asarni faqat matn ko‘rinishida emas, uning ishlash usuli va o‘quvchi bilan o‘zaro munosabati doirasida o‘rganishga yordam beradi.

Xulosa

Raqamli matnda syujet va kompozitsiyaning nolineerligi voqealar ketma-ketligini o‘zgartirish, bir nechta o‘qish yo‘llarini yaratish va o‘quvchini matnni anglash jarayoniga jalb etish imkonini beradi. Bunday asarlarda kompozitsion yaxlitlik yo‘qolmaydi, balki havolalar, takrorlanuvchi motivlar, mavzuiy aloqalar va o‘quvchi tanlovi orqali yangicha shakllanadi. Shu bois raqamli adabiyot tahlilida matnning mazmuni bilan birga uning navigatsion tuzilishi, o‘qish yo‘llari va interaktiv imkoniyatlarini ham hisobga olish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boboyev, T. Adabiyotshunoslik asoslari. — Toshkent: O‘zbekiston.
2. Bolter, J. D., & Grusin, R. (2000). Remediation: Understanding New Media. MIT Press.

3. Ryan, M.-L. (2001). Narrative as Virtual Reality: Immersion and Interactivity in Literature and Electronic Media. Johns Hopkins University Press.
4. Hayles, N. K. (2008). Electronic Literature: New Horizons for the Literary. University of Notre Dame Press.